
САРМАТСЬКЕ ПОХОВАННЯ З ТАМГАМИ НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

О. В. Симоненко

У статті досліджується поховання, виявлене 1918 р. поблизу с. Козирки. На підставі знайдених матеріалів автор вважає, що воно належало багатим сарматам, які мешкали на території Ольвійської держави наприкінці I — початку II ст. н. е.

1918 р. німецький археолог Т. Віганд перебував в Ольвії. У цей час від місцевого грабіжника могил В. Кришенка (Krischenko) він одержав відомості про розкопки ним стародавнього поховання, які зафіксував у своєму щоденнику. Т. Віганд також придбав та замалював частину речей з цього поховання, які до 1945 р. зберігалися в Antike museum zu Berlin*. Д-р О. Хейслер люб'язно поділився зі мною інформацією про цю знахідку, однак з ряду причин вона виявилася не зовсім точною, й, на жаль, у першій публікації¹ трапилось кілька помилок. Уже після виходу згаданої роботи В. Бахман видав дослідження арфи з цього комплексу, де навів дані з щоденника Т. Віганда про дійсні обставини знахідки². Таким чином, метою запропонованої статті є не тільки аналіз цього цікавого комплексу, що відсутній у вітчизняній літературі, але й виправлення помилок, які з'явилися унаслідок браку інформації.

В. Кришенко розкопав могилу не на території ольвійського некрополя³, а за 10 км на північ від Ольвії⁴, скоріш за все, десь поблизу с. Козирки. За даними Т. Віганда, поховання було здійснене в катакомбі без ознак курганного насипу над нею. Прямокутна в плані камера з двоскатним склепінням знаходилася на глибині близько 5 м і мала розміри приблизно 6×6 м. Вхід до неї було закладено кам'яною плитою 2,5 м заввишки. Біля однієї з стінок стояли два дерев'яні саркофаги у вигляді прямокутних дощатих ящиків. Центральна частина камери залишалася вільною. Кістяк у лівому саркофазі лежав головою на Пн, у правому — на Пд. Обидва кістяки лежали на очеретяних матах (Schilfmatten), на них збереглися рештки одягу та взуття з шкіри та вовняної або рослинної тканини.

У лівому саркофазі знаходились рештки лука та кількох стріл. На чолі похованого лежала золота платівка із зображенням лева (Lövenmaske) завширшки близько 4 см. На шії знайдено амулет у вигляді ікла, корневу частину якого забрано в золоту обойму з петлею для підвішування. Біля лівого рамена лежали пласка кругла срібна чаша діаметром 18 см з трьома кільцевими ручками та дерев'яний гребінець розміром 6,5×10 см. Ліва рука похованого лежала на маленькій кам'яній посудині з двома ручками у формі фігурок ведмедів, поруч знаходився фрагмент посудини з жовтого скла. Права рука лежала на рештках меча. У правому саркофазі був схожий інвентар (ähnliche Grabbeigaben): меч, лук та стріли, на шії похованого кілька намистин, а біля лівого рамена — арфа. Поза саркофагами стояли поруч дерев'яні черпак та чаша з ручкою і зливом, амфора із заткнутою горловиною⁵. У щоденнику Т. Віганда є малюнок фібули-брошки з цього комплексу, проте в тексті публікації В. Бахмана вона не згадується. О. Хейслер підтвердив належність фібули до поховання.

На жаль, більш докладного опису речей я не маю, тому при їхній характеристиці використані малюнки з щоденника Т. Віганда.

Ніяких даних про форму та тип луків, вістер стріл, меча та амфори немає, відсутні й їхні малюнки. За даними О. Хейслера, древки стріл сягали в довжину

© О. В. СИМОНЕНКО, 1999

* Більша частина їх зникла під час здобуття міста радянськими військами.

46 см. Обойма ікла-амулета прикрашена трьома рядами горизонтального декору — з малюнка Т. Віганда неможливо встановити, чи це врізні лінії, чи напаяні смуги скані (рис. 1, 1). Срібна чаша плоска, з підкресленими, скоріш за все врізною лінією, вінцями. Кільцеві ручки кріпилися на протилежних кінцях діаметру — одна з однієї сторони, дві поруч — з іншої (рис. 1, 2). Кам'яний флакон, виходячи з малюнка, мав різко відігнуті вінця, невисоку шийку, сферичний тулуб, на якому кріпилися дві зооморфні ручки (рис. 1, 3). Дерев'яна чаша з овальним тулубом, плоскими вінцями, довгим зливом, що зрізаний в одній площині з вінцями, широкою ручкою із наскрізним отвором та припіднятими торцями. На стінці чаші вирізано тамгу Аспурга.

Висота виробу 12, загальна довжина 54 см (рис. 1, 4). Дерев'яний черпак складався з напівсферичної чашки діаметром 12 см та колінчасто вигнутого держака, що відходив від чашки в її нижній частині. Кінець ручки оформлено виступом (рис. 1, 5). Фібула-брошка (рис. 1, 6) — з круглим бронзовим щитком, прикрашеним шістьма круглими виступами та залізною застібкою (інформація О. Хейслера). Унікальним є музичний інструмент, який дослідники назвали арфою. Його корпус вироблено з м'якого дерева у вигляді довгого вузького «човника» з розширеними кінцями, краї якого посередині з'єднані неширокою перемичкою. На ній вміщено тамгу. Власне, резонатор сформовано невисоким бортиком, який окантовує одну половину корпусу. До торцевої частини резонатора приєднано ручку у вигляді фігурки ведмедя. На протилежному торці корпусу вирізано ромбоподібний виступ із квадратним отвором. В нього встромлявся дерев'яний гриф, нижня частина якого розширювалась до розмірів виступу на корпусі, а верхня була прикрашена вирізаною фігуркою птаха. Резонатор обтягувався шкірою, другу половину корпусу було забрано тонкою дощечкою. До грифа кріпилися 5 струн, що входили в резонатор. По краях корпусу інструмента, плечі та круп фігурки ведмедя було прикрашено тамгами. Загальна довжина корпусу арфи 77 см, довжина резонатора без ручки та виступу 61 см (рис. 2; 3).

Поховальний звичай

Поховання, відкрите 1918 р., поєднує в собі риси античного і сарматського поховального звичаю. До перших відносяться безкурганний земляний склеп та дерев'яні саркофаги, до других — меридіональна орієнтація похованих та наявність в могилі зброї. Цікаво, що канонічні обрядові норми сарматів — курганний насип, жертовна їжа, гризна — тут відсутні, хоча похованих супроводжувало типове сарматське начиння, серед якого найбільш показовими є тамги (див. нижче). За обрядом поховання 1918 р. дуже близьке до одного з нечисленних по-

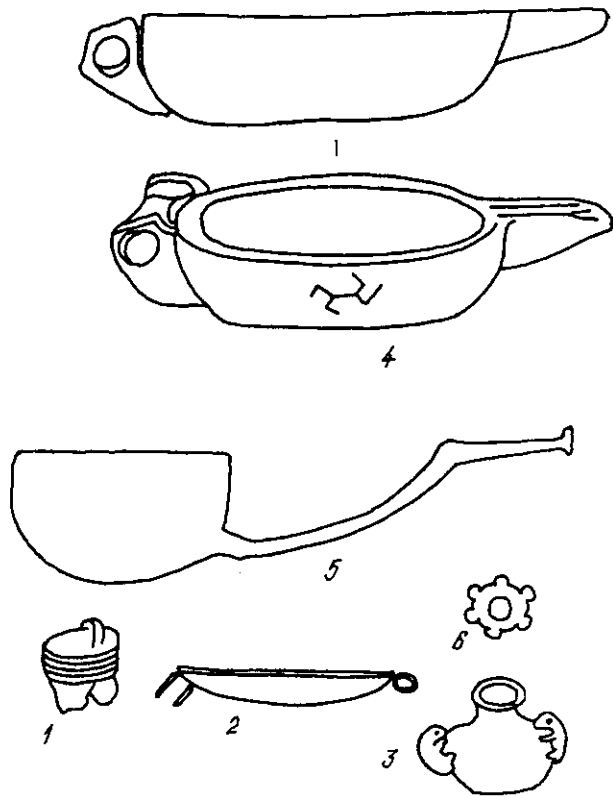

Рис. 1. Інвентар поховання 1918 р. (за Т. Вігандом): 1 — ікла-амулет; 2 — срібна «чаша»; 3 — кам'яний флакон; 4 — дерев'яна чаша; 5 — дерев'яний черпак; 6 — фібула-брошка.

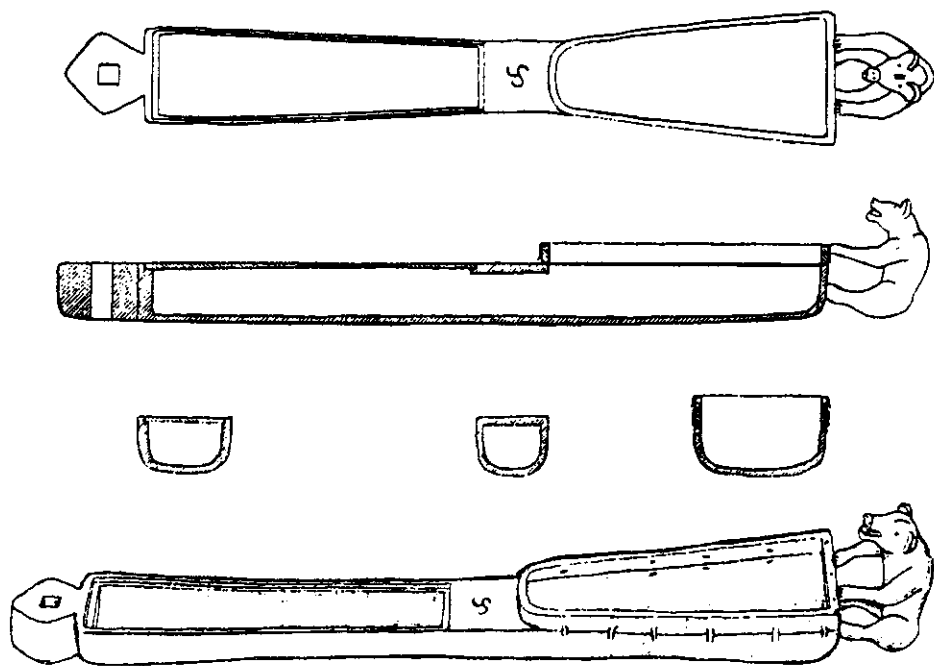

Рис. 2. Арфа з поховання (за В. Бахманом).

ховань округи Козирського городища, на південний захід від нього. Це дромосна могила з кам'яним закладом, що містила чотири поховання в дерев'яних саркофагах, три з яких було пошкоджено. Кістяки в них лежали випростано на спині, головами на схід. У ногах було зафіксовано близько 1900 скляних та бурштинових намистин. Серед начиння — шиткові з емаллю та лучкові підв'язні фібули, чотири бронзові браслети, три люстра, бронзові підвіски-амулети, два світлоглиняні глеки. Кістяк з четвертого непошкодженого поховання лежав головою на північ та супроводжувався трьома червонолаковими та одним ліпним світильниками, червонолаковою таріллю та глеком, залізним кинджалом, двома фібулами та фаянсовою плакеткою-скарабеем. За А. В. Бураковим, склеп датується серединою II — серединою III ст. н. е.⁶, проте наявність скарабея вказує на більш ранню дату.

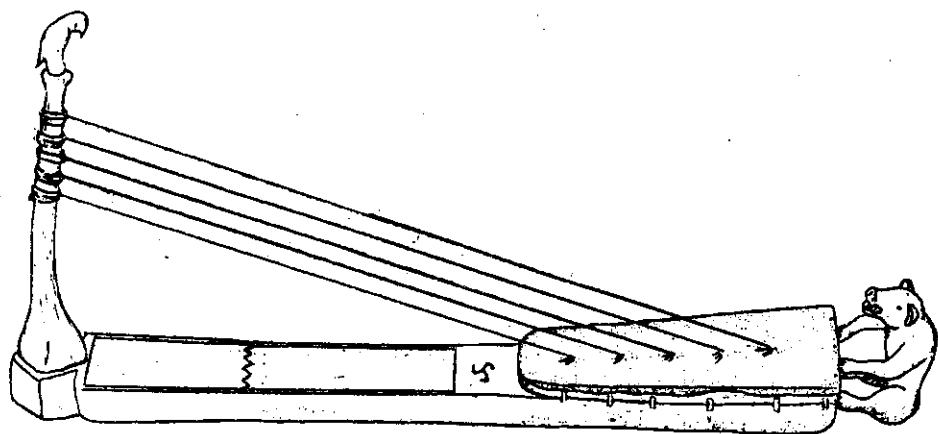

Рис. 3. Реконструкція зовнішнього вигляду арфи (за В. Бахманом).

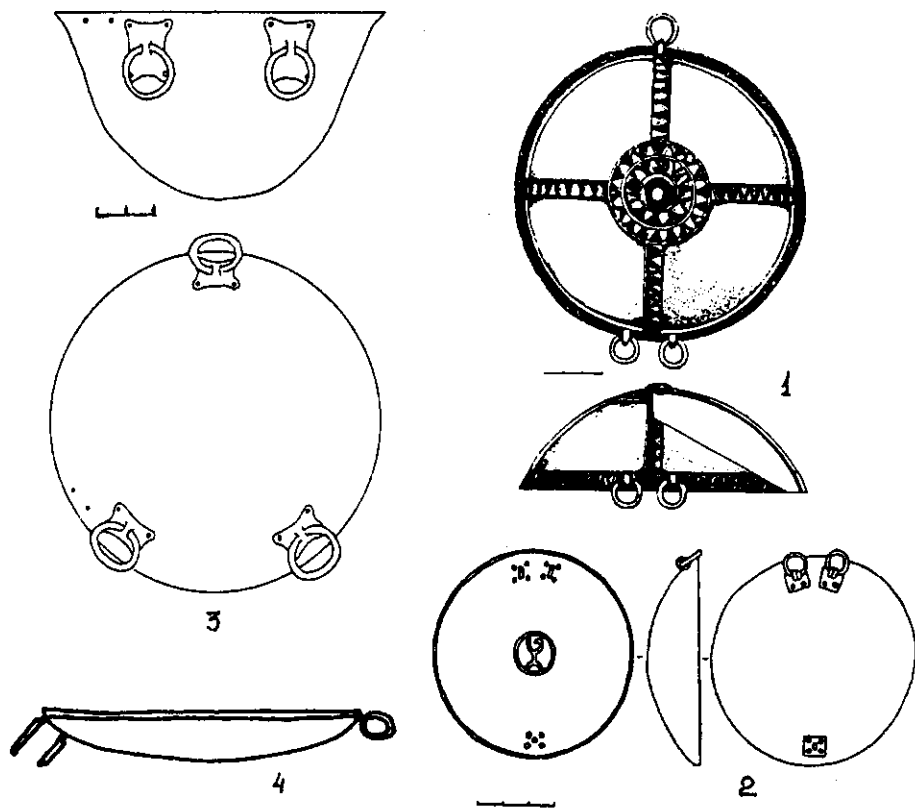

Рис. 4. Бляхи кінських нагрудників з сарматських поховань: 1 — Дачі; 2 — Грушка; 3 — Весняне; 4 — поховання 1918 р. (за Т. Вігандом).

Очевидною є схожість обох склепів за рядом ознак: групове поховання в дерев'яних саркофагах, кам'яний заклад, північна орієнтація. Важливою є наявність у козирському похованні таких яскравих індикаторів сарматської культури, як північна орієнтація, оздоблення подолу одягу намистинами, підвіски-дзвоники. Що ж до поховання 1918 р., то В. Бахман вважає його могилою представників вищої соціальної верстви сарматського суспільства⁷. Запропонований нижче аналіз поховального начиння якнайкраще підтверджує цю точку зору.

Бляха нагрудника

Предмет, який Т. Віганд назвав чашею, є належністю кінської зброї — центральною бляхою нагрудника. До двох верхніх кілець кріпилися реміні, які йшли по плечах коня до сідла, а до нижнього кільця — ремінь, який йшов поміж передніх ніг до попруги. Ця зброя перешкоджала сідлу сповзати назад по спині, якщо в коня низька холка (як у більшості степових порід). Проти визначення цього предмета як чаші говорить ряд ознак. Це, перш за все, форма виробу. У римський час відомі чаші з трьома ручками-кільцями, але вони зовсім іншого типу — це посудини з прямовисними стінками, ручки яких кріпилися на фігурних атгашах симетрично в трьох точках за радіусом (могилиники Страже в Словаччині⁸ та Вроцлав-Закшув у Польщі⁹). До того ж, такі посудини з'являються пізніше, на стадії С₂ (принаймні так датуються їхні нечисленні знахідки). У нашому ж випадку напівсферичний неглибокий корпус виробу, а, головне, розташування кілець — пара на одному кінці діаметру й одне на другому — зближують його з добре відомими бляхами нагрудників з сарматських поховань. Золота поліхромна бляха діаметром 14 см з трьома кільцями, яка входила до чудового комплексу сарматської парадної зброї (рис. 4, 1), походить з кургану кінця I — початку II ст. н. е. могильника Дачі на Нижньому Дні¹⁰. У пограбованому похованні шляхетного сармата поблизу с. Грушка в Молдові¹¹ знайдено срібну бляху такого типу діаметром 16,5 см (рис. 4, 2). У центрі її вміщено тамгу схеми

Фарзоя¹². Поховання датується другою половиною I — початком II ст. н. е.¹³. Ще одну бляху цієї конструкції знайдено в похованні шляхетного сармата останньої чверті I ст. н. е. поблизу с. Весняне¹⁴, за 40 км на північ від Ольвії. Вона незвичайна — тоді, як дві попередні виготовлено спеціально як частина зброї, бляха з Весняного зроблена з пізньоелліністичної срібної чаші. До її вінець досить недбало, з помилкою в розмітці, ймовірно уже сарматами, було приклепано обойми з рухомими кільцями, які перетворили чашу на бляху нагрудника (рис. 4, 3). Діаметр виробу 13,8 см.

Таким чином, за конструкцією та розмірами «чаша» з комплексу 1918 р. практично ідентична переліченим нагрудним бляхам, якою вона, скоріш за все, й була. Треба зазначити, що подібні вироби знайдені тільки в багатих сарматських похованнях певного хронологічного періоду (друга половина I — початок II ст. н. е.) та були належністю парадної зброї.

Ікло-амулет

Амулети у вигляді ікла, забраного в золоту обойму з петлею для підвішування, досі не траплялися в сарматських могилах Північного Причорномор'я, хоча в них виявлені численні та різноманітні речі цієї категорії¹⁵. Найближчі аналогії йому — в жіночих похованнях 3 та 5 некрополя кочової шляхти I ст. н. е. Тіллятепе в Північному Афганістані¹⁶, який за матеріальною культурою досить близький сарматам. Там знайдено ікла (вепра, на думку В. І. Саріаніді), корневий кінець яких забрано в золоту циліндричну обойму з петлею для підвішування.

Флакони

Кам'яні (а частіше алебастрові) туалетні флакони — нерідка знахідка в сарматських похованнях. Вони правили за посудини для пахощів або косметики. Такі посудини звичайно мали сферичний або циліндричний корпус, сплющене денце, невисокі відігнуті вінця. Ручки або відсутні, або модельовані у вигляді фігурок тварин, як у нашому випадку. Кам'яні посудини з однією або двома зооморфними ручками характерні для поховань I — початку II ст. н. е.¹⁷. У Північному Причорномор'ї такі посудини знайдено в похованнях I ст. н. е. поблизу сіл Долина¹⁸ та Новопипилівка¹⁹, залишених прийшлими з районів Поволжя — Подоння племенами. Майже тотожні розглядуваному (наскільки можна судити з малюнка Т. Віганда) алебастрові флакони із зооморфними ручками походять з багатого поховання I ст. н. е. в Соколовій Могилі, яка розташована на відстані близько 80 км на північний захід від Ольвії²⁰. Відомі вони і в самій Ольвії²¹. Кам'яні та алебастрові флакони із зооморфними ручками є однією з категорій речей, що діагностують середньосарматську культуру I — серединою II ст. н. е.²². Ризикну повторити, що на території Північного Причорномор'я такі флакони трапляються в пам'ятках зі східним «забарвленням» (основні поховання, квадратні ями, орієнтація в південному секторі), які залишені компактною групою кочовиків, що прийшли в середині — третій чверті I ст. н. е. з повольсько-донських степів. Це пересування має пов'язуватись з аорсами та аланами²³.

Фібула-брошка

На жаль, за схематичною зарисовкою Т. Віганда важко точно встановити тип фібули. Упевнено можна стверджувати, що вона належить до серії круглих щиткових брошок. Такі важливі для типології деталі як конструкція застібки (пружинна чи шарнірна), наявність чи відсутність емалі, малюнок декору встановити не вдалося. Є лише дані про те, що застібка була залізною (отже, скоріш за все — пружинною). Безсумнівно одне — це провінційно-римська фібула-брошка, які були широко розповсюджені в провінціях та Барбарікумі, починаючи з доби Тіберія-Клавдія²⁴. Виходячи з малюнка та відсутності згадки про емаль (що, напевне, відмітив би Т. Віганд), брошка з комплексу датується, як і інші застібки цього типу, другою половиною I — початком II ст. н. е.²⁵.

Намистини

За наявним коротким описом, у комплексі збереглися вічкові намистини з глухого синього скла з білими вічками, бурштинові та геширові (форма невідома). Перші типологічно дуже різноманітні та займають широкий хронологічний діапазон з IV ст. до н. е. по римський час²⁶. Головна маса бурштинових прикрас, які знайдені в Північному Причорномор'ї, датується I—IV ст. н. е. Геширові намистини, пронизки та підвіски також були наймоднішими в цей час²⁷. В цілому,

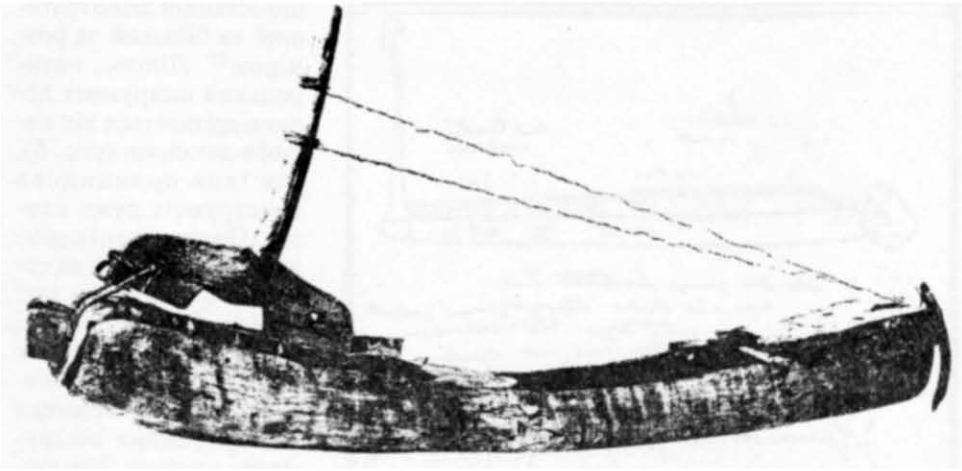

Рис. 5. Арфа з 2 Пазирицького кургану.

матеріал та стиль намистин не заперечує віднесенню їх до сарматського часу — такі прикраси звичайні в сарматських могилах I—II ст. н. е.

Золота платівка

Зооморфні та антропоморфні сюжети на нашивних платівках у сарматів, на відміну від скіфів, практично невідомі, переважають геометричні та рослинні мотиви²⁸. До того ж, виходячи з розмірів (4 см) та розташування в могилі, це, найімовірніше, не нашивна платівка, а прикраса головної пов'язки. Мені невідомі скільки-небудь близькі аналогії такому виробові. Втім, сюжет із лев'ячою мордою репрезентовано на деяких виробах I ст. н. е. у сарматів²⁹ та пізніх скіфів³⁰.

Лук та стріли

Вістря стріл — звичайна знахідка в сарматських похованнях Північного Причорномор'я I — середини II ст. н. е. В пізньосарматський час з якихось причин ритуал змінився, й вістря стріл в похованнях другої половини II—IV ст. н. е. поодинокі³¹. Знахідка сагайдачного набору з розглядуваного комплексу, навіть за відсутності типологічних даних для вістрів, сама по собі передбачає дату I — середина II ст. н. е., оскільки практично всі відомі в Північному Причорномор'ї сагайдачні набори відносяться саме до цього часу. Довжина древків стріл (до 46 см) говорить про те, що вони каліберні луку «скіфського» типу, найбільш поширеному у сарматів³². Рештки древків стріл довжиною 40—60 см зрідка, але відомі в сарматських похованнях Північного Причорномор'я I ст. н. е. (Актове, Весняне, Аккермень-2). У перших двох похованнях простежено таку конструкцію як «яблучка» — вирізи під тятіву на кінці древка та маркування стріл біля вістря блакитною, а на «яблучці» — червоною фарбами.

Знахідки луків в сарматських похованнях нечисленні. Характерно, що цілий лук було покладено в могилу «царя» поблизу с. Пороги³³.

Дерев'яні посудини

Через нестійкість матеріалу дерев'яні посудини в сарматських похованнях зберігаються зрідка, хоча, виходячи з нечисленних знахідок та етнографічних паралелей, широко використовувались кочовиками. Відшукати аналогії нашим посудинам поки що не виявилось можливим. Дерев'яні напівсферичні чаші знайдено в Оланештах³⁴, Соколовій Могилі³⁵, могильнику Валовий (невидані розкопки Є. І. Беспалого 1987 р.). Посудини з Оланешт та Валового мали зооморфні ручки, з Соколової Могили — золоте окуття вінець. За формою посудини з поховання 1918 р. поки що поодинокі.

Арфа

Знахідка дерев'яного музичного інструменту в сарматському похованні — унікальне явище для нашої (та й не тільки нашої) території, і через це назвати будь-яку синхронну аналогію я не можу. В. Бахман, що досліджував цю арфу, зближує її з подібним інструментом з 2-го Пазирицького кургану, зазначаючи,

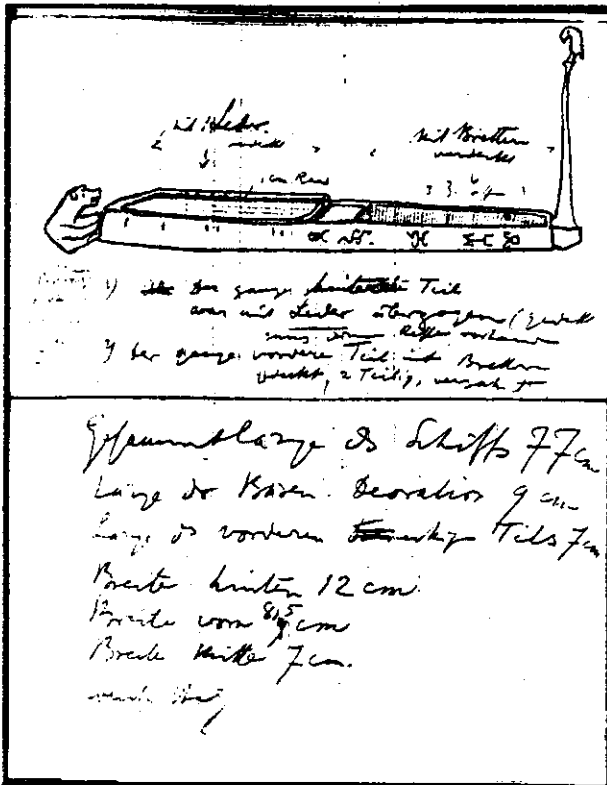

Рис. 6. Розташування тамг на арфі (факсимільне відтворення сторінки з щоденника Т. Віганда).

є ручками ритуального келиха. Таким чином, певні прийоми оформлення арфи та близькість її до пазирицької дозволяють припустити сарматське походження інструмента. Дуже показовим в цьому розумінні є розміщення на ньому тамг (рис. 6). Цікаво, що тамги на фігурці ведмедя розташовані аналогічно знакам на фігурці коня — ручки келиха з Порогів³⁹: на плечах та крупі тварини. У такий самий спосіб марковані глиняна фігурка бичка з Керчі та рельєфне зображення коня на плиті з Малої Козирки, тобто практично з цієї ж території⁴⁰. Скоріш за все, таке розміщення тамг було зумовлене прийомами таврування тварин сарматів.

Тамги

На дерев'яні предмети з поховання було нанесено 33 тамги: 1 — на келих, 6 — на фігурку ведмедя, 26 — на арфу. Всі вони належать до поширених та досить вивчених⁴¹ сарматських знаків.

За принципом складності тамги з поховання можна розділити на одно-, дво-, та тричастні. До перших належать знаки, що складаються з одного елементу або його комбінацій. Їх 9 (рис. 7, 1—9). Двочастних знаків 15 (рис. 7, 10—13, 15—25, 27—31), тричастних — 4 (рис. 7, 14, 26, 32, 33). І в тих, і в інших використано комбінації двох або трьох елементів — волюти, кільця, ламаних та прямих ліній, кутів з відростками або без них, причому для багатьох знаків ці елементи є спільними (рис. 8, 1; число біля зображення кожного елемента вказує, у скількох знаках він повторюється). Наявність однакових елементів, безсумнівно, говорить про спільне смислове навантаження тамги.

Семантика складних царських знаків Боспору аналізувалася В. С. Драчуком. Він дійшов висновку, що незмінна нижня частина тамги символізувала царську династію, а верхня, що мінялася, була іменним символом⁴². Досліджуючи тамги з «царського» поховання в Порогах, я переконався, що у кочових сарматів (на відміну від боспорських династій сарматського походження) спільна нижня частина тамги могла означати (та, скоріш за все, й означала) племінну належність⁴³. Головною ознакою, яка призводить до цієї думки, є розповсюдження

що останній дещо грубіший та більший за розміром³⁶. Дійсно, пазирицький інструмент дещо відрізняється від нашого деталями (рис. 5), але їхня принципова конструкція дуже схожа. Проте спеціальне дослідження арфи як такої не є завданням цієї роботи. Для нас важливі зараз такі її деталі, як ручка, виконана у вигляді фігурки ведмедя та маркування інструменту тамгами. Зооморфні ручки — популярний прийом сарматських майстрів, які часто оформляли в такий спосіб посудину. Культові кубки з коштовних металів (Хохлач, ст. Мігулінська, Височино, Пороги) мали ручки у вигляді фігурок сайгака, коня, пантери або гепарда³⁷. Дерев'яні фігурки ведмедя з Оланешт³⁸ — найближчі аналогії нашої — також

нижнього елемента (волюти) на великій території, що занадто для мешкання одного роду. Втім, семантика та дешифрування сарматських тамг не є метою даної роботи, потребують окремого дослідження, й побудови, запропоновані вище — не більш, як гіпотези.

Тамги з розглядуваного поховання за своїми схемами поєднуються в декілька груп:

1. Одно- і двочастинні, головним елементом яких є S-подібний завиток (рис. 8, II, 1). Він переданий три- та чотирикінцевою фігурою (сегнерове колесо), іноді в центрі поділеною кільцем або трикутником.

2. Одно-, дво- та тричастинні із спільним нижнім елементом — волютою (рис. 8, II, 2). При цьому верхня частина передана або тією ж волютою (іноді з відростками), або кутом (з відростками та волютами). Інколи в центрі знаки розділені трикутниками, частіше з'єднані прямою лінією.

3. Двочастинні знаки із спільним нижнім елементом — перевернутим Т (рис. 8, II, 3). Верхня частина різна: незамкнений трикутник з волютою або ламана лінія.

4. Дво- та тричастинні знаки із спільним нижнім елементом — кутом з двома відростками (тамга роду Аспурга). Верхня частина двох видів: волютоподібний знак та кут з відростками (рис. 8, II, 4).

5. Поодинокі за конструкцією знаки, що, однак, поєднують в собі деякі елементи попередніх: волюти, S-подібні завитки, кути (рис. 8, II, 5).

Як видно, практично всі тамги (за винятком деяких, рис. 8, II, 5) є сполученням декількох елементів, що повторюються. При цьому виділяються тамги із спільною нижньою або верхньою частинами. Поза сумнівом, вони належать близьким родичам — членам одного роду або навіть однієї родини.

Тамги з поховання мають безліч повних відповідностей або відповідностей окремих елементів серед подіб-

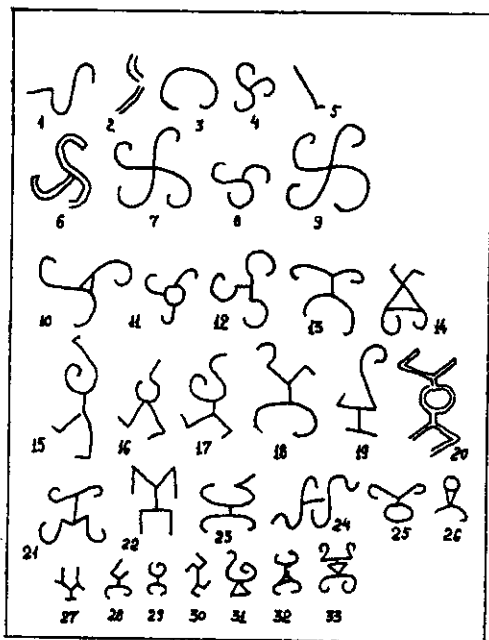

Рис. 7. Тамги з поховання 1918 р.: 1—26 — арфа; 27—29, 31—33 — фігурка ведмедя; 30 — дерев'яна чаша.

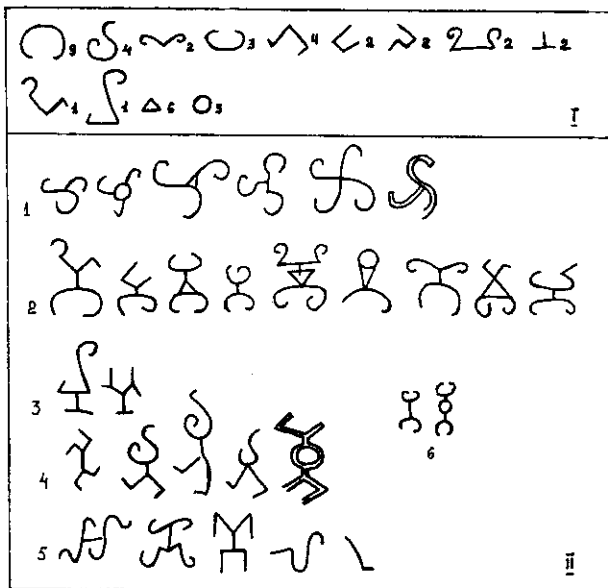

Рис. 8. Тамги з поховання 1918 р.: I — елементи знаків; II — групи знаків; 1 — з S-подібними завитками; 2 — з волютою; 3 — з перевернутим Т; 4 — з кутом; 5 — поодинокі знаки; 6 — тамги Фарзоя та Інісмєя на монетах.

Козир-ка	Північне Причорномор'я	Дон Кубань	Монголія	Бактрія Кангюй

Рис. 9. Тамги з поховання 1918 р. та з території Євразії.

Мітридата VIII Котіс, перебуваючи в Римі, «прохонився» Клавдієві про таємні плани царя, що мріяв відродити державу свого великого предка та знову протиставити її Імперії на Сході. Щоб покласти край небезпечному для Рима честолюбству боспорського царя, 45 р. до Пантікапею було направлено каральний загін солдатів Мезійського легіону під командуванням Авла Дідія Галла. Мітридат утік в азіатську частину царства, до сіраків та дандаріїв, а Котіс у винагороду за свою «балакучість» був коронований царем Боспору. Під охороною римських мечів (більша частина загону Дідія Галла незабаром повернулася до Мезії, але в Пантікапеї залишилося кілька когорт під командою Юлія Аквілі) узурпатор царював до 49 р., коли його брат-заколотник, одержавши підтримку сірацького царя Зорсіна, вирішив повернути собі трон. Становище «друга римлян» стало небезпечним: боспорського війська та солдат Аквілі було явно замало для боротьби. Котіс та Аквіла уклали союз з царем аорсів Євноном; його кіннота вдерлася з півночі в землі сіраків, а боспоряни та римляни висадилися на азіатському березі Боспору. Здобувши столицю дандаріїв Соу, союзники обложили фортецю сіраків Успу, де зачинилися Мітридат та Зорсін. Після здобуття її Мітридат, не бажаючи опинитися в руках брата, здався Євнону. Той, заручившись згодою

них знаків Євразії. Більшість аналогій походить з Європейської Сарматії: з плит-«енциклопедій» з Пантікапею та Кривого Рогу, мармурових ольвійських левів, прикрас з «царських» сарматських могил, кістяної пластини з о. Березань. Частина аналогій відома й на сході: в пам'ятках Азіатської Сарматії, в кангюйських та усуньських старожитностях (рис. 9).

Дослідження сарматських тамг⁴⁴ переконливо демонструють їхній зв'язок з далекою східною прабатьківщиною сарматів. Поява цих знаків в I ст. н. е. в певному археологічному контексті вказує на аланську належність їхніх носіїв⁴⁵.

Таким чином, поховання 1918 р. слід вважати могилою сарматських аристократів, які жили на території Ольвійської держави (інакше як пояснити факт їхнього поховання там?), найімовірніше, наприкінці I ст. н. е. Історичне тло цього явища настільки цікаве, що на ньому варто зупинитися докладніше.

Почати доведеться здалека — і в часі, і в просторі. На початку 40-х років I ст. н. е. молодший брат боспорського царя

Клавдія залишити найяснішому бранцю життя, відправив Мітридата до Рима, де він прожив 20 років⁴⁶.

Незабаром після цих подій в Північному Причорномор'ї з'явилася численна та сильна сарматська орда, виходячи з археологічних пам'яток, — переселенців з поволзько-донських степів, де мешкали в той час аорси та алани. Тоді ж Ольвія почала карбувати золоті монети царя Фарзоя (60-ті — 70-ті рр.), а згодом — срібні монети царя Інісмея/Іненсімея (кінець 70-х — початок 80-х рр.). На монетах, крім титла «басілевс», вміщено монограми архонтів, що говорить про збереження полісних інститутів влади. Тривала дискусія щодо етнічної належності цих царів з іранськими іменами⁴⁷ призвела дослідників до висновку про те, що це були сарматські ватажки, які встановили свою владу над Ольвією⁴⁸ або уклали з нею союз при номінальному пріоритеті сарматів⁴⁹.

Головним аргументом на користь сарматської етнічної належності Фарзоя та Інісмея⁵⁰ стали тамги, вміщені на їхніх монетах (рис. 8, II, б). Аналогічні знаки схеми Фарзоя були знайдені на золотих та срібних предметах в багатих сарматських могилах на Дністрі, Південному Бузі, Доні та в Поволжі, знаки схеми Інісмея — на золотих прикрасах з «царського» поховання поблизу с. Пороги, на поліхромному наверхі парадного меча з кургану Рошава Драгана, на червонолаковій тарілці з поховання в Баштечках⁵¹. Всі згадані пам'ятки датуються різними відтинками другої половини I ст. н. е. та синхронні часові правління Фарзоя та Інісмея, визначеному монетами. Крім того, східне забарвлення начиння цих поховань переконує в тому, що орда, у складі, а може й на чолі, якої були ці царі, перекочувала до Північно-Західного Причорномор'я з Азійської Сарматії. Свого часу⁵² я ототожнив їх з аорсами, яких саме в цей час згадує «на північ від Істру» Пліній Старший⁵³. Проте наявність у цих комплексах яскравих аланських рис (поліхромний «бірюзово-золотий» стиль, східна зброя, тамги) зараз примушує припустити, що Фарзой та Інісмей (а кажучи ширше — верхівка переселенців) були аланами.

Вірогідно, в середині — третій чверті I ст. н. е. за Дніпро дійсно переселилися аорси (дані Помпонія Мели та Плінія), але під політичним лідерством та у складі аланської орди (про алан поблизу Дунаю в цей час пише той же Пліній та Сенека). Змодельована ситуація не є чимось дивним — найближчим прикладом такої міксації є перекочування давніх угорців до Угорської низовини. Зараз більшість угорських дослідників дотримується думки, що головну масу переселенців-угрів очолювали тюркські роди, і навіть самі ватажки Алмош, Арпад і Курсан були тюрками⁵⁴. Про те, що сусідам політичне угруповання Фарзоя-Інісмея було відоме як аорське, свідчить нещодавно знайдений під Мангупом найважливіший документ — уламок мармурового ольвійського декрету I ст. н. е.⁵⁵. У ньому йдеться про посольство ольвійських до «Умабія... (та)... найвеликих царів Аорсії». Майже немає сумніву, що цими царями були Фарзой та Інісмей⁵⁶,

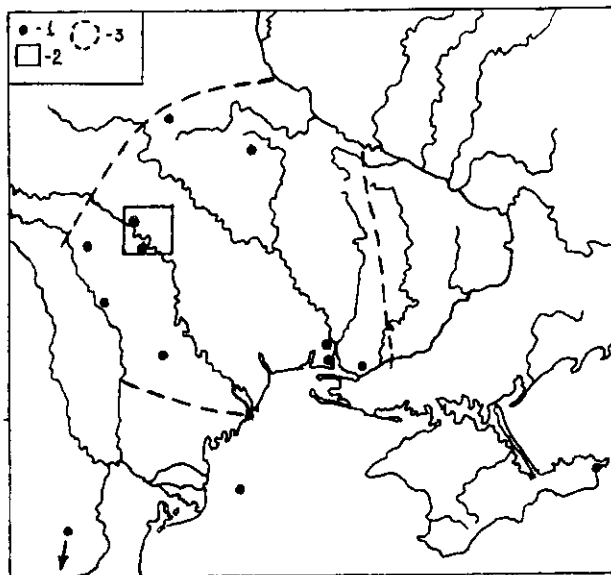

Рис. 10. Північно-Західне Причорномор'я наприкінці I ст. н. е.: 1 — знахідки речей та монет з тамгами Фарзоя та Інісмея; 2 — район концентрації поховань шляхти другої половини I ст. н. е.; 3 — можливі межі об'єднання Фарзоя-Інісмея — «Аорсії» мангупського декрету.

ставки яких знаходилися в степах на північний захід від Ольвії, в межиріччі Південного Бугу та Дністра. Там протягом 1983—1994 рр. експедиціями Вінницького краєзнавчого музею поблизу сіл Пороги, Северинівка, Писарівка, Гордіївка було досліджено кілька поховань сарматської шляхти другої половини I ст. н. е., що являють собою своєрідний сарматський «Геррос». Неподалік від цих місць, у Молдові, розкопано синхронні їм поховання шляхти поблизу сіл Грушка та Мокра, що територіально тяжіють до перелічених. Концентрація знахідок тамг схеми Фарзоя та Інісмєя на захід та північний захід від Ольвії окреслює можливі кордони їхнього політичного об'єднання (рис. 10).

Отже, в останній чверті I ст. н. е. Ольвія знаходилася в сильному сарматському оточенні. Карбування в місті монет сарматських царів, дані археології та ономастики⁵⁷ свідчать про постійну присутність у місті сарматів. В Ольвії та її околицях знайдено відомі мармурові леви, суспіль вкриті тамгами (в тому числі й схеми Фарзоя), золоті флакон та браслет з тамгами цієї ж схеми. Тепер до них приєдналися тамги з поховання 1918 р., серед яких є знак, ідентичний монетним тамгам Фарзоя (рис. 7, 29).

Важко впевнено сказати, ким були поховані в ольвійській околиці сармати і як вони опинилися на території поліса. Сарматські тамги на речах переконливо свідчать про їхню етнічну належність. Не виключено, що вони були якимись представниками сарматських царів в Ольвійській державі, що мешкали там постійно. Поховання 1918 р. є повноцінним джерелом з історії ольвійсько-сарматських відносин у I ст. н. е., що стоїть в одному ряду з даними Плінія Старшого та Діона Хризостома, монетами Фарзоя та Інісмєя, похованням поблизу с. Пороги та декретом про посольство ольвіополітів до «наймогутніших царів Аорсії».

Примітки

¹ Симоненко А. В. Комплекс с сарматскими знаками из Ольвии // Ольвия-200.— Тез. докл. Международной конференции, посвященной 200-летию археологического открытия Ольвии.— Николаев, 1994.— С. 118—121.

² Bachmann W. Die Skytisch-Sarmatische Harfe aus Olbia. Vorbericht zur rekonstruktion eines unveröffentlichten im kriege verschollenen musikinstrumentes // Sons originels. Préhistoire de la musique.— Liege, 1994.— S. 112—113.

³ Симоненко О. В. Вказ. праця.— С. 118.

⁴ Bachmann W. Op. cit.— S. 112.

⁵ Item.— S. 113.

⁶ Бураков А. В. Козырьское городище рубежа и первых веков н. э.— К., 1976.— С. 136—138.

⁷ Bachmann W. Op. cit.— S. 113.

⁸ Ondrouch V. Bohaté hroby z doby římskoj na Slovensku.— Bratislava, 1957.— Tab. 43.

⁹ Wielowiejski J. Die spätkeltischen und römischen Bronzegefäße in Polen // Berichte RGK.— 1985.— Bd. 66.— Taf. 12, 3.

¹⁰ Беспалый Е. И. Курган сарматского времени у г. Азова // СА.— 1992.— № 1.— С. 181, 182.

¹¹ Гросу В. И. Сарматское погребение в Приднестровье // СА.— 1986.— № 1.— С. 260.

¹² Там же.— С. 261; Симоненко А. В., Лобай Б. И. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э.— К., 1991.— С. 68.

¹³ Гросу В. И. Хронология и периодизация сарматских памятников Днестровско-Прутского междуречья.— Кишинев, 1990.— С. 53.

¹⁴ Симоненко О. В. Поховання шляхетного сармата в Побужжі // Дослідження старожитностей України (тез. доп.).— К., 1993.— С. 43—45.

¹⁵ Ковпаненко Г. Т. Сарматское погребение I в. н. э. на Южном Буге.— К., 1986.— С. 86—104.

¹⁶ Sarianidi V. Bactrian Gold.— Leningrad, 1985.— P. 244, 253.

¹⁷ *Смирнов К. Ф.* Курильницы и туалетные сосудики Азиатской Сарматии // Кавказ и Восточная Европа в древности.— М., 1973.— Рис. 1. Тип IX д.

¹⁸ *Фурманська А. А.* Сарматські поховання біля с. Долина // АП УРСР.— К., 1960.— Т. VIII.— С. 138.— Рис. 5.

¹⁹ *Вязьмитина М. И.* Сарматские погребения у с. Новофилипповка // ВССА.— М., 1954.— С. 240.

²⁰ *Ковпаненко Г. Т.* Указ. соч.— С. 60, 61.— Рис. 62, 63.

²¹ *Вязьмитина М. И.* Указ. соч.— С. 241.

²² *Скрипкин А. С.* Азиатская Сарматия.— Саратов, 1990.— С. 164.

²³ *Симоненко А. В., Лобай Б. И.* Указ. соч.— С. 75.

²⁴ *Амброз А. К.* Фибулы юга Европейской части СССР // САИ.— Д1-30.— М., 1966.— С. 31.

²⁵ Там же.— С. 31.

²⁶ *Алексеева Е. И.* Античные бусы Северного Причерноморья // САИ.— Г1-12.— М., 1975.— С. 55, 56.

²⁷ *Алексеева Е. И.* Античные бусы Северного Причерноморья // САИ.— Г1-12.— М., 1978.— С. 22.

²⁸ *Ковпаненко Г. Т.* Указ. соч.— С. 39—42.

²⁹ *Прохорова Т. А., Гугуев В. К.* Богатое сарматское погребение в кургане 10 Кобяковского могильника // СА.— 1992.— № 1.— С. 12, 14, 15.

³⁰ *Дашевская О. Д.* Поздние скифы в Крыму // САИ.— Д1-7.— М., 1991.— С. 122.— Табл. 66, 27.

³¹ *Симоненко А. В.* Военное дело населения степного Причерноморья в III в. до н. э.— III в. н. э.— Дисс. ... канд. ист. наук.— К., 1986.— С. 74.

³² Там же.— С. 62.

³³ *Симоненко А. В., Лобай Б. И.* Сарматы...— С. 12—14.

³⁴ *Мелюкова А. И.* Сарматское погребение из кургана у с. Олонешты // СА.— 1962.— № 1.— С. 204.

³⁵ *Ковпаненко Г. Т.* Указ. соч.— С. 66.

³⁶ *Vachtann W.* Op. cit.— S. 115—116.

³⁷ *Симоненко А. В., Лобай Б. И.* Указ. соч.— С. 58.

³⁸ *Мелюкова А. И.* Указ. соч.— С. 203.— Рис. 6, 5—7.

³⁹ *Симоненко А. В., Лобай Б. И.* Указ. соч.— С. 58.

⁴⁰ *Соломоник Э. И.* Сарматские знаки Северного Причерноморья.— К., 1965.— С. 81, 158.

⁴¹ *Драчук В. С.* Системы знаков Северного Причерноморья.— К., 1975.

⁴² Там же.— С. 69.

⁴³ *Симоненко А. В., Лобай Б. И.* Указ. соч.— С. 67.

⁴⁴ Там же.— С. 62—70; *Яценко С. А.* Плиты-энциклопедии тамг в Монголии и Сарматии // Северная Евразия от древности до средневековья (тез. докл.).— СПб., 1992.— С. 195—197; *Яценко С. А.* Аланская проблема и центральноазиатские элементы в культуре кочевников Сарматии рубежа I—II вв. н. э. // ПАВ.— 1993.— Вып. 3.— С. 60—70.

⁴⁵ Яценко С. А. Плиты-энциклопедии...— С. 195.

⁴⁶ Тас. Annales, XII, 15—17.

⁴⁷ Літ. див.: Симоненко А. В., Лобай Б. И. Указ. соч.— С. 67, 68.

⁴⁸ Щукин М. Б. Царство Фарзоя. Эпизод из истории Северного Причерноморья // СГЭ.— 1982.— Вып. 37.— С. 36, 37.

⁴⁹ Симоненко А. В., Лобай Б. И. Указ. соч.— С. 86.

⁵⁰ Карышковский П. О. О монетах царя Фарзоя // Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья.— К., 1982.— С. 76; Щукин М. Б. Указ. соч.— С. 35.

⁵¹ Симоненко А. В., Лобай Б. И. Указ. соч.— С. 62—68.

⁵² Там же.— С. 75.

⁵³ Plin. Nat. Hist., IV, 80.

⁵⁴ Makky J. A maguarság keltezése.— Budapest, 1989.— S. 108—109.

⁵⁵ Сидоренко В. А. Фрагмент декрета раннеримского времени из раскопок под Мангутом // Тез. докл. Крымской научной конференции.— Симферополь, 1988.— I.— С. 86, 87; Сидоренко В. А. Фрагмент декрета римского времени из средневековой базилики под Мангутом // МАИЭТ.— Вып. V.— Симферополь, 1996.— С. 35—59.

⁵⁶ Виноградов Ю. Г. Очерк военно-политической истории сарматов в I в. н. э. // ВДИ.— 1994.— № 2.— С. 167—169.

⁵⁷ Русяева А. С. До історії взаємовідносин Ольвії з сарматами // Проблеми історії та археології давнього населення України.— К., 1989.— С. 192, 193.

А. В. Симоненко

САРМАТСКОЕ ПОГРЕБЕНИЕ С ТАМГАМИ НА ТЕРРИТОРИИ ОЛЬВИЙСКОГО ГОСУДАРСТВА

В 1918 г. местный житель раскопал близ с. Козырки (?) захоронение в склепе. Немецкий археолог Т. Виганд приобрел у него часть вещей и описал захоронение в дневнике. Погребение было парным, скелеты находились в досчатых гробах. При них обнаружены лук и стрелы, меч, серебряная бляха конского нагрудника с тремя кольцами, фибула, туалетный флакон, золотая бляшка, амфора, деревянные сосуды и музыкальный инструмент типа арфы. На сосуды и арфу были нанесены 36 тамг. По совокупности датирующего инвентаря и схемам тамг погребение датируется концом I — началом II в. н. э. Оно принадлежало богатым сарматам, очевидно, проживавшим на территории Ольвийского государства. Не исключено, что они были представителями сарматских правителей Фарзоя и Инисмея, в союзе с которыми находилась в это время Ольвия.

А. В. Симоненко

THE SARMATIAN GRAVE WITH THE TAMGA-SIGNES ON THE TERRITORY OF THE OLBIAN STATE

In 1918 the local villager has dug out the grave in the catacombe close to Kozyrka village. The German archaeologist T. Wigand has acquired from him a part of found goods and described this grave in his diary. The tombe was double, the skeletons lied in the plank coffins. The grave goods consisted of the wooden vessels and musical tool of the harp-type, bows and arrows, swords, silver phalera with three rings, decorating the horse breast-collar, fibula, the toilet bottle, golden plaque, amphora. 36 tamga-signes were drawn on to the vessels and harp. According to the dating goods and scheme of the tamgas the grave is dated to the end of 1st - beginning of the 2nd cent. A.D. It belonged to the rich Sarmatians who obviously lived on the territory of Olbian state. Is not excluded that they were the representatives of the Sarmatian chiefs Farzoios and Inismeios with whom at this time Olbia was in alliance.

Одержано 02.12.97